

אך שמח – ולשמחה מה זה עשה?

לימוד לשמחת תורה / יעל שמעוני

חג הסוכות תעשה לך שבועת ימים באספך מגרנד ומיקבך: ושמחת
בחגך... והיית אף שמח.

תיאור השמחה בפסוקי חג הסוכות עורר פרשנויות רבות. תשומת לב רבה עורר צמד המילים – "אך שמח". המילה "אך" מפיעה בתורה פעמים רבות ונדרשת בדרך כלל בפי חז"ל כמילה הבאה למעט. הציווי לשמח בחג הסוכות הוא ציווי המעורר מחשבות ורגשות רבות בקרבי. פעמים רבות שמעתי התייחסות לבעייתיות לצוות על שמחה ביחס לאבלות הנקטעת על ידי הרגל, קטיעה המתפרשת פעמים רבות כדרישה מהאבל לשמח בחג גם מתוך אבלו (וגם כאן יש לעיין ולברר בע"ה בזמן אחר¹). אולם רציתי להרחיב את השאלה על השמחה לכולנו, גם למשפחות ולאנשים הנמצאים בשמחה ובטוב. כהרחבת השאלה, אנסח אותה באופן חד וכואב יותר: גם אם כרגע אינני במצב של אובדן, הרי הוא תמיד נוכח לצידי. אנסה לבאר:

אחת התופעות הקיימות בעולם היא תופעה אותה אני מכנה: "הבו-זמניות של הקיום". בו זמנית, אנשים שונים עוברים מאורעות שונים מאוד. כאשר אדם אחד נמצא ברגע שיא של שמחה והודיה, האחר נמצא ברגע של כאב גדול. מקום בו חשתי בעוצמה את המורכבות הזו היה סביב הלידות שלי בבית החולים. הייתה לי מודעות חריפה שכאן באותו המבנה ממש, ואף באותה המחלקה – השמחה וההודיה הגדולה על לידה בריאה וטובה נוכחת במקביל לאובדנים גדולים.

ההנחה שלי היא שציוויי של הקב"ה אמורים להרחיב את תודעתנו גם מעבר לעצמנו. ולכן אני שואלת – הרי עלינו להיות רגישים יותר ויותר, והמודעות למורכבות של הקיום ולכך שלצידנו בו זמנית יש שמחה גדולה וצער עמוק היא מודעות חשובה. השמחה לא אמורה להיות שמחה המנתקת אותנו מרגישות זו, לעצמנו ולזולתנו. כיצד אם כן עלינו לשמח במצב זה?

ולכן ברור לי שהשמחה בחג אמורה להכיל מורכבות זו ולהתייחס אליה, ולא למחוק אותה. יתרה מזו, בחג הסוכות יש התייחסויות מרובות למורכבות הקיום הזו: ארבעת המינים מסמלים את המורכבות בתוך העם הנאגדת יחד באגד אחד, ההושענות בהם אנו מתחננים ומתפללים על נפשנו שיושיענו, ששיאן בזעקות הושענא נא בהושענא רבה, הסוכה – בית ארעי פתוח שראויים ישראל לשבת בו יחד, כולם, על כל המשתמע מכוליות זו. וכמובן בקריאה של מגילת קהלת בשבת סוכות, קריאה המערערת על עצם השמחה.

אחרי ניסוח השאלה נפנה ללמוד, ונתפלל על לימודנו זה שייאורו העיניים והלב בהבנת שמחת החג, ושמחת התורה. נפתח ונצמד בלימודנו בעקבות המילים "והיית אך שמח", מילים שצילין מחבר בין שמחה לבין אנחה, מילים שנדרשו על ידי התנאים על שמחת תורה, ושעוררו פרשנים רבים לעסוק בשמחה.

נפתח ברש"י, הנדרש לביטוי בפסוק "והיית אך שמח":

¹ ואולי כך יש לקרוא את דבריו הבאים של הרש"ר הירש: "והיית שמח" הוא דרגה נעלה בהרבה מאשר "ושמחת". "ושמחת" הוא פעולה זמנית, גילוי זמני של שמחה, ואילו "והיית שמח" הופך את השמחה לתכונה, לאופי קבוע של כל האישיות. "אך שמח" מורה שהשמחה תתמיד גם בנסיבות שיש בהן כדי לעכור את השמחה או לערב עמה הרגשה אחרת: "על אף הכל" תישאר שמח ו"רק" שמח..... שם לא תלמד רק לשמח ולשמח את עצמך אלא תלמד להיות שמח על אף הכל: "והיית אך שמח" (רש"ר הירש דברים ט"ז, טו).

והיית אך שמח - לפי פשוטו אין זה לשון צווי אלא לשון הבטחה, ולפי תלמודו למדו מכאן לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה:

רש"י פותח באמירה שלפי פשוטם של דברים אין כאן ציווי אלא הבטחה, ונראה שרש"י מתייחס כאן לקושי בהבנת משפט זה כציווי, כיוון שלא ברור איך ניתן לצוות על שמחה שלמה! הביטוי "אך" מתפרש בדברי רש"י כריבוי גם בהבטחה לשמחה שלמה מרובה, וגם במדרש חז"ל לרבות את שמיני עצרת². רש"י לא מזכיר מדרש אחר המתייחס ל"אך" כמיעוט וכמיעוט כואב:

[טו] והיית אך שמח. מהו אך, שאין בעולם הזה שמחה שלימה, שבניו מצערין אותו על השלחן:

מדרש אגדה דברים פרשת ראה פרק טז סימן טו

איזו אמירה חריפה! המילה "אך" באה למעט, כיוון שאין שמחה שלימה בעולם הזה, חוסר השמחה טמון במורכבות של המשפחתיות וחינוך – המתבטאת תמיד בשולחן המשפחתי. הקריאה של המילה "אך" היא הקריאה הרגילה – מילה ממעטת.

ראינו אם כן את המורכבות נפרשת בין דברי המדרשים ובפירוש רש"י לפשוטם של דברים.

מצד אחד – "אך" הוא ריבוי – ומרבה את היום השמיני, מצד שני "אך" הוא מיעוט כיוון שלא תיתכן שמחה שלמה בעולם הזה. ובפשט הדברים בלשונו של רש"י: שמחה שלמה יכולה להיכתב רק כהבטחה ולא כציווי. מהמקורות עד כאן ברור שהשמחה היא דבר חיובי – ושיש בנו שאיפה לשמחה שלמה גם אם מתוך הבנה שהיא כנראה לא תתאפשר בעולם הזה.

בניגוד לדברים אלו שמעמידים את השמחה השלמה כדבר חיובי צעדו פרשנים אחרים בכיוון אחר, ובהם פירוש הדר זקנים על התורה ורבינו בח"י.

וכך מופיע בפירוש הדר זקנים על התורה:

והיית אך שמח. שלא יגיס לבו לפנות לבטלה. כדאמרי' סקבא דשתא ריגלא. פי' גרוע שבכל השנה זו הרגל. לפי שלבו של אדם גס בו וקל להרהר ולכך נהגו העולם להתענות אחר הרגלים שני וחמישי ושני:

הדר זקנים על התורה דברים פרשת ראה פרק טז פסוק טו

בפירוש זה המילה "אך" באה להזהיר ולמעט, שהרי יש בשמחה סכנה של גסות, סכנה עד כדי צורך להתענות שני וחמישי לאחר החג!

רבינו בח"י צועד אף הוא בכיוון זה

(טו) והיית אך שמח. .. ויתכן עוד שבא לרמוז שראוי לו למעט בשמחת העוה"ז שלשון "אך" לשון מועט הוא, ומפני ששמח כבר בחג הפסח שהוא תחלת קציר העומר, וגדלה שמחתו בחג הקציר, וכענין שכתוב: (ישעיה ט, ב) "שמחו לפניך כשמחת בקציר", ועתה בחג האסיף כי יאסוף תבואתו ופירותיו, צמרו ופשתו שמנו ושקויו, ותבא לו מנוחה והשקט אחר היגיעה והטורח והעמל הנה שמחתו כפולה, ועל כן יזכיר הכתוב הזה בחג הסכות: והיית אך שמח, כדי למעט השמחה, שהרי כל אכין ורקין מעוטין, ולמדך הכתוב שיתנהג האדם בשמחת העולם הזה בדרך בינוני.

ואף בזמן עשית המצות ראוי לו שישמח וירעד, וכענין שדרשו רז"ל (ברכות ל ב): (תהלים ב, יא) "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה", במקום גילה שם תהא רעדה, לפי שבעוה"ז יש בו יצה"ר שהוא נמשך אחר השמחה, ואין הצדיקים בטוחים בעצמם, אבל עיקר השמחה ושלמותה הוא לעוה"ב

² מעניין שבמקור הדברים, בסוגיה בסוכה מח., הדרשה המרבה את ליל שמיני עצרת לשמחה ממעטת בו בעת את ליל החג הראשון.

בראית פני שכינה, בשפע שאין לה הפסק, ובתוספת השגה ותענוג שאין לו תכלית, וכן אמר ישעיה ע"ה: (ישעיה כט, יט) "ויספו ענוים בה' שמחה ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו".

רבינו בחיי דברים פרשת ראה פרק טז פסוק טו

רבינו בחיי טוען שיש צורך דווקא ללכת בשמחה בעולם הזה בדרך בינוני ולכן בא הכתוב להזהיר אותנו, כך ששמחתנו תהיה בבחינת "גילו ברעדה".

אומנם בדברי פרשנים אלו יכולה להיווצר תחושה חמוצה של החטאה וקטרוג כמעט – האומנם לא ניתן להתרווח בתוך השמחה?

אולם לאור הפתיחה של דבריי, השילוב של "גילו ברעדה" יכול לתת מענה לאותו צורך צורב של יצירת שמחה הכוללת את הכאב והקושי והצער בעולם. יש כאן תיאור של שמחה שלא נוטש את ההושענא – התפילה מתוך המצר, את הערבות – אותם תקופות בהם אנחנו בעצמנו ללא טעם וריח, את בית האבל של קהלת. זוהי שמחה שמאפשרת התרחבות לב אמיתית ללא חשש שבהתרחבות זו נפגוש את הכאב והרעד. ואולי נכלל כאן גם היסוד ברש"י ובמדרש, הרואה שבאמת בעולם הזה אין שמחה שלמה במובן המאין את נקודות הצער הקטנות והגדולות של החיים בעולם הזה.

ונסיים בדבריו של ר' צדוק:

ובסוכות יש שלושה מיני השמחות: ושמחת בחגך, היינו שעל ידי קדושת החג זוכין לישר הלב שיום הכפורים ישעיה ביום הכפורים כמו שאמרו במדרש (ויקרא רבה כ"א, ד') וכל ימי החג צועקים הושענא עד הושענא רבה ישועה גדולה והוא נגד ישרים יעלוזו ושמחתם לפני ה' אלהיכם. לפני ה' הוא כמו על ה' שמורה על עתיקא תגו של היו"ד (זוהר ח"ג ע"ט ב) וזהו השמחה המעולה ישמח ישראל בעושייו והיית אך שמח אך מיעוטא שמחה קטנה והוא נגד מה שאמר צדיקים יראו וישמחו שמחתי מתוך יראתי:

ר' צדוק הכהן מלובלין - פרי צדיק דברים חג הסוכות

בשמחת תורה, אנחנו ב"אך שמח". מיעוט של שמחה קטנה – נגד שמחת הצדיק: יראו וישמחו, שמחתי מתוך יראתי. השמחה המתעצמת אמורה לגרום לתודעה שלנו להתרחב – ולנו לראות את העולם סביבנו בכל עוצמתו על כאבו ושמחתו – השמחה של שמחת תורה היא שמחת של שורש מתהפך: "אך שמח", לא של עיוורון והתכנסות פנימה, אלא של הרחבה ופתיחת ידיים במעגל ובתנועה.

בסיום אומר, שהשאלה חזקה בעיניי מהתשובות שניסיתי לצייר, אך הכיוון ברור – שמחה היא התרחבות, הכלה, ולא הצטמצמות. וההכלה של השמחה היא הכלה גם של העצב.